

КЫРГЫЗСТАН МЕНЕН КЫТАЙДАГЫ КЫРГЫЗДАРДЫН ТҮЗҮЛГӨН АДАБИЙ БАЙЛАНЫШТАРДЫН ТАРИХЫ

История литературных связей Кыргызстана и китайских кыргызов

History of the literary ties between Kyrgyzstan and Chinese Kyrgyz

Макалада Кыргызстан менен Кытайдагы кыргыздардын (1950-жылдан баштап бугунку кунгв чейинки) ортосундагы байланыштардын калыптанышын жана вьнугуусун ачат. Автор хронологиялык багытта кецири материалдарды карап, анын ичинде фольклор, тарых, жазма адабияты боюнча жазылган кыргыз окумуштууларынын эмгектеринде кытайдагы кыргыздардын вьнугуусу каралат.

Ачкыч сөздөр: Кыргызстан; Кытай; Жуцго кыргыздары; эл оозеки чыгармачышыгы; адабий изилдвв; макалалар; тарыхый изилдввлвр; токтом; жарлык; жыйындар; жыйнактар; адабий байланыштар.

В статье раскрывается становление и развитие литературных связей между Кыргызстаном и китайскими кыргызами (с 1950-х до настоящего времени). Автор в хронологическом порядке исследовала обширный и разнообразный материал в области фольклора, профессиональной литературы, исторических и других трудов кыргызских авторов, посвященных китайским кыргызам.

Ключевые слова: Кыргызстан; Китай; китайские (жуцго) кыргызы; устное народное творчество; литературные исследования; статьи; исторические исследования; указы; собрания; сборники; литературные взаимосвязи.

The article reveals the formation and development of literary connections between Kyrgyzstan and Chinese Kyrgyz (from the 1950s to the present). The author, in chronological order, researched an extensive and diverse material in the field of folklore, professional literature, historical and other works of Kyrgyz authors dedicated to Chinese Kyrgyz.

Keywords: Kyrgyzstan; China; Chinese (zhygo) Kyrgyz; oral folk art; literary studies; articles; historical studies; decrees; collections; collections; literary interrelations.

Кыргызстанда Кытайдагы кыргыздар менен тузулген эц алгачкы бир туугандык байланышты профессор Асанбек Табалдиев баштаган. Ал философия илимдеринин доктору, профессор, Кыргыз ССР илимдер академиясынын муче-корреспонденти даражасына жеткенде 1975-жылы 40 жаш курагында дуйнеден етуп кеткен. Асанбек агайдын демилгесин профессор Качкынбай Артыкбаев улантып, дагы терецирээк байланыштарды кутуп, алар тууралу жергиликтуу басма сез беттеринде, журналдарда материалдарды жарыялап, Кыргызстандагы кыргыздарга Кытайда жашаган кыргыздардын эл оозеки чыгармачылыгын, жазма адабиятын тааныштырган. Агайдын басма сез беттеринде ондон ашуун макалалары: “Абдушукур Мухаммет Имин. Кытайдагы уйгур акыны” (Кыргызстан маданияты, 1983, 23-июнь, 15-6.), “Боордоштук салттын уланышы. Кытайлык кыргыздардын акын, драматургу, маданият ишмери Мамбет Асан” (Кыргызстан маданияты, 1987, 2-июнь, №27, 11-6.), “Бет ачар: Кытай акыны Мамбет Асан-

Эргинин чыгармачылыгы” (Советтик Кыргызстан, 1988, 9-февраль), “Кытай кыргыздарынын акын кызы Гулайым Матили жөнүндө” (Ленинчил жаша, 1988, 2-август), “Кытайдагы кыргыздардын жомоктору” (Ала-Тоо, 1989, №10, 134-бет), “Бир туугандык байланыштар. Кытай кыргыздары менен” (Кыргызстан маданияты, 1989, 20-апрель, 8-9-б.), “Дос жөнүндө сөз. Пекиндеги аз улуттар институтунун түрк тилдер кафедрасынын профессору Мухаммед Хучжен-Хуа” (Ленинчил жаш, 1990, 13-декабрь), “Кытайдагы кыргыз жазуучуларынын чыгармалары: Мамбет Асан-Эрги, Мамбетказы Эминалы жана Жакыбалы Баялиевдин чыгармалары” (Фрунзе шамы, 1990, 20-сентябрь), “Антология чыгаруу керек. Кытайлык кыргыздардын акын – жазуучуларынын чыгармаларына карата пикир” (Бишкек шамы, 1991, 22-ноябрь), “Кытай кыргыздарынын илимпозу Анвар Байтур” (Кыргыздар. 1-том. Б., 1991, 292-293-б.), “Маданий байланыштардын санжырасы. Кытайлык кыргыздар менен болгон маданий, адабий байланыштар жөнүндө” (Ала-

Тоо,1991, №9-10, 283-303-6.), “Сез нукура кыргыз тарыхы женунде.

Кытайлык кыргыздардын чыгаан тарыхчысы Анвар Байтурдун “Кыргыз тарыхынын лекциялары” китеби тууралуу” (Кыргыз туусу, 1992, 14, 19-ноябрь), “Ар енерге маш талант. Кытайлык кыргыз жазуучусу Момун Турду” (Кыргыз туусу,1993,2-февраль), “Бишкек менен Артыш жакындашат.

Кытайдагы Кызыл-Суу автономиялуу облас-тына барган делегациянын мучесунун ой-толгоолору” (Бишкек шамы, 1993,21-август) аттуу макалаларын жарыялап тааныткан. Ал кезде Кытай кыргыздарынын маданиятына, адабиятына кызыккан изилдөөчүлөр жок эле. Мындай алгачкы чыгармачылык байланыш Кытайдагы кыргыздарга белгилүү болуп калган Шинжаң университетинин профессору, акын философ Абдушукур Мухаммет Имин, Пекиндеги аз улуттар институтунун профессору, Кытайдагы кыргыздардын адабият изилдөөчүсү Ху Чжень Хуа, улуу манасчы Жусуп Мамай, Синьцзян университетинин профессору, акын Жакыбаалы Баялиев, ошол эле университеттин окутуучусу Гулайым Матили, акын Мамбет Асан (Эрги), «Кожожаш» эпосунун ездук вариантын жараткан Эмур Молдо, «Тил жана котормо» журналынын редактору Макелек вмурбай, мурдагы Кызылсуу кыргыз басмасынын директору, Кызылсуу автономиялуу областынын кыргыз маданий белумунун башчысы Бекен Жумалы, ошондой эле фольклорду чогултуп, бир беткей редакциялаган Мамбетказы Эминалы аттуу екулдеру менен жолугушууларды уюштуруп, алар менен маектешип, кытайдагы кыргыздардын маданиятын дагы тереңирээк билууге мүмкүнчүлүктөрдү тузген. Ушул жолугушууларда биздин эсибизге терең сакталып калган кээ бир кызыктуу окуялардын бирин айтып отсек ашыкча болбос.

1989-жылы Пекиндеги аз улуттар институтунун профессору Мухаммед Ху Чжень Хуа Кыргызстана келген экен. Профессор Качкынбай Артыкбаев Ху Чжень Хуанын келгенин билип, университеттин окутуучулары, студенттери менен жолугушуу кечесин уюш-турат. Жолугушуу кечесин агай езу ачып, Мухаммед Ху Чжень Хуаны отургандарга тааныштырып етуп, 1958-жылы «Ленинчил жаш» газетасынын 16-ноябрдагы санына Асанбек Табалдиевге Ху Чжень Хуанын, жазуучулар Абдыкадыр Токторовдун, Сакен Эмурдун, Мамбет Асандын каттарын жарыялаганын айтып, Ху Чжень Хуа улуту дунган болсо да, кыргыз

тилинде жазгандыгын айтып, ал катты 31 жылдан кийин отургандарга окуп берип, газетага жарыяланган санын Качкынбай агай езу колу менен Мухаммед Ху Чжень Хуага тартуулап бергенде кезунен жаш кыргызганын азыркыга чейин айтып журушет. Ушул окуядан кийин Мухаммед Ху Чжень Хуа агайга терең ыраазычылык менен мындайча кат жазган. «Кыргызстан мамлекеттик университетинин залында мугалимдер жана студенттер менен учурашкан кезде Сиздин 1958-жылы 16-ноябрь куну «Ленинчил жаш» деген газетадагы менин жолдошум Асанбек Табалдиевге жазган катымды окуганыңызды мен азыркыга чейин эсиме бекем сактап туруп жатамын. Ал кунку учурашуубуз мага тубелук таасир калтырды» [1,158-159-6].

Жогоруда аталган адамдардын ичинен Мамбет Асан менен Качкынбай агай менен биринчи жолу бетме-бет 2002-жылы август айында 44 жылдан кийин жолугушту. Акын Мамбет Асан Бишкекке келгенден кийин Качкынбай Артыкбаев Жусуп Баласагын атындагы КУУнун жамааты жана кыргыз адабияты кафедрасынын профессор окутуучулары менен жолугуштуруп, ал кездеги университеттин ректору Аскар Какеев дагы акын Мамбет Асанды жылуу кабыл алып, ага кыргыздын салты боюнча урмат-сый керсетуп, ак калпагын жана чапанын кийгизип, жылуу тосуп алышат. Мындай кабыл алуу Мамбет Асандын жан дуйнесунде жылуу орун алып, ректор Аскар Какеевге терең ыраазычылыгын билдируу менен темендегудей ырын жазып берген:

Сыйынам,

Бар болгула.

Ак калпак бир тууган эл! Бар бол, Ата-Ала-Тоо-Ыйыкстан! Арабдын сыйынары - Мекке болсо, Кыргыздын сыйынары - Кыргызстан. Топонду кезге суртуп, Ата Мекен, Сыйынам тоолоруца, сууларыца, Кетерген эгемендик тундук суусун, Сыйынам улуу Манас, урпагына. (Урмат менен кытайлык кыргыз акыны Мамбет Асан-Эрги. 2002, 27-август).

Мына ушундай тарыхый мунезге ээ болгон маданий байланыштардын маанисин Кытайдагы кыргыздардын кыргыз кыздарынан чыккан Токтокан Ысмайыл кызы да биздин басма сезде езу убагында жарыялап еткен [2]. Чындыгында, Кытайдагы кыргыздардын эл оозеки чыгармачылыгы Кыргызстандан кем эмес енуккен десек аша чапкан болбойбуз. Маселен, бир эле «Кожожаш» эпосунун улгусун биздеги варианттарга салыштырып байкап керсек, адегенде эле

келемунен жана мазмундуулугунан байкалат. өзгөчө, акын Алымкул Усенбаевдин вариантына салыштыр-малуу карасак, Кытайдагы кыргыздардан чыккан Эмур Молдонун ездук айткан вариан-тында композициялык сюжеттин енуугушу ырааттуу тузулуп, айрым кошумча керкем образдар кошумчаланып, пейзаждык сурет-теелеру, салыштыруулары кеп жагынан айырмалуу экендигин байкоого болот. Бул тууралуу кийинки сезубузде кецири сез кылабыз. Мына ушундай Кытайдагы кыргыз-дардын эл оозеки чыгармачылыгында жана адабиятында кептеген кызыктуу материалдар жарыяланып, алардын композициялык курулушу, керкемдуулугу, мазмундуулугу өз алдынча изилдөөгө татыктуу экендигин профессор Качкынбай Артыкбаев өз убагында баамдап, бул тууралуу «Талант сыры» адабий сын китебиндеги «Көз жетпеген жерге сез жетет» аттуу макаласында ырааттуу сезге алып, Кытайдагы кыргыздар менен болгон алгачкы байланышынан баштап кийинки байланыштарына чейинки маалыматтарды ырааттуу баяндап берген [1,140-171-6.]. Мындай маданий байланыштар дагы терең улантылып, 2004-жылы сентябрь айында Кытайдагы кыргыз-дардын Шинжаң университетинин профессору Жакыбалы Баялиев менен анын жубайы, акын Гулайым Матили атайын Кыргызстанга келип, биздин скульптор Турганбай Садыковго «Ала-Тоо» сыйлыгын тапшырышты. Албетте, татыктуу сыйлык, анткени скульптор Турганбай Садыков езунун демилгеси менен эч кандай акы талап кылбай, Манастын чоролорунун бирин, образын скульптура турунде Акчий ооданынын борборуна тургузуп берип, унутулбагандай чоң иш жасагандыгы учун, бул сыйлыкка арзыган эле. Ал эми Кытайдагы кыргыздардын акын-жазуучуларынын чыгарма-ларын тааныштырууда акын Гулайым Матилинин да эмгеги зор экендигин унутпа-шыбыз керек деген максатта, ушул эле жылы ага «Алымкул Осмонов» атындагы сыйлыкты беришкен. Негизи Кытайдагы кыргыздардын тарыхын, маданиятын, этнографиясын ар тараптан изилдөө Кыргызстан эгемендуулукту алгандан кийинки мезгилде кызуу жандаган. 1990-жылдары Кытайдагы санжырасына, маданиятына арналган изилдөөлөр жүргүзүлүп, бир топ эмгектер жарык керген. Мисалы, 1997-жылы ошол мезгилде «Ала-Тоо» журналынын башкы редактору жазуучу Кеңеш Жусупов Кытайлык кыргыз илимпоздорунун жана санжырачылардын эмгектерин которуп, «Кыргыздар» аттуу

китептин 4-белугунде жыйнак катары басмадан чыгарды.

Эгемендуулук жылдары Кытайлык кыргыздардын тарыхын изилдөөдө С. Малов, Э. Тенишев, А. Мокеев, О. Караев, Т. Чороев эмгектерин белгилей кетуу зарыл [3]. Аталган эмгектер Теңир-Тоодогу кыргыздар менен катар эле Синьцзян кыргыздарынын тарыхын, тилдик окшоштуктарын, маданиятынын жал-пылыктарын изилдөөгө багытталган. Бул изил-дөөлөрдү улап Б. Ильястын «Кылым кыйы-рындагы кыргыздар», Аймира Марат кызынын «Чыгыш Туркстандагы кыргыздардын «Тип жана котормо» журналы женунде», Идирисов Сейитбектин «Кытайдагы Кызыл-Суу кыргыздар: этникалык өзгөчө-лүктөр жана социалдык абалы» жана Кыдыраалы Конкобаев менен бир-дикте «Кызыл-Суу кыргыздарынын тарыхый изилдениши» аттуу изилдөөлөр жарыяланып келди [4]. Ошондой эле, тарыхчы Гулзада Абдавалиеванын «Кытайдагы кыргыздардын руханий маданияты» деген темадагы кандидат-тык диссертациясында кытайлык кыргыздардын жазуусу, маданияты, адабият тармагын-дагы абалы иликтенсе, Азиза Турдуеванын «Кытай Эл Республикасынын Шинжаң - Уйгур автономия районундагы Кызылсуу кыргыздарынын социалдык-экономикалык абалы» деп аталган кандидаттык диссертациясында 1950-1990-жж. б.а. Кытайдагы элдик революциядан кийинки жылдардагы Синьцзян калкынын, анын ичинде Кызыл-Суу кыргыздарынын экономикалык, социалдык турмушундагы өзгө-рүүлөрдү, калктын демографиялык абалын, билим беруусун, саламаттык сактоо тармактарындагы өзгөрүүлөр женунде кецири жазылган.

Автор өзү белгилегендей, диссертацияны жазууда конкреттуу - тарыхый метод колдонулду, башкача айтканда. Кытайдагы кыргыздардын социалдык-экономикалык, маданий өзгөрүүсүн ошол тарыхый кырдаалдын алка-гында жана ошол мезгилдеги шартка байла-ныштуу каралып иликтенди, б.а. «чоң секирик», «маданий теңкереш» саясаттарынын жүрүшү эске алынды [5]. Синьцзян кыргыздарынын тарыхын изилдөөдө белгилүү тарыхчы-этнограф А. А. Асанкановдун 2010-жылы орус тилинде «Кыргызы Синьцзян» (КНР) жана 2013-жылы Артыш шаарында Кызылсуу кыргыз басмасы тарабынан «Жуңго Шинжаң кыргыздары» аттуу жарыялаган тарыхый изил-дөөлөрүн белгилеп кетуу да зарыл. Анын катышуусу менен Синьцзянга 2005-жылы биринчи

кыргыз-француз эл аралык этноло-гиялык, 2006-жылы экинчи эл аралык археологиялык этнографиялык, 2007-жылы учунчу эл аралык археологиялык этнографиялык экспедициялар уюштурулуп, экспедициянын курамы кыргыздар жашаган Синьцзяндын бардык жерлеринде болуп чыккан жана кыргыздардын бул челкемде жайгашуу тарыхын, алардын учурдагы турму-шун, чарбасын, материалдык жана рухий маданиятын ар тараптуу изилдеп, Синьцзян кыргыздарынын жашаган аймактары алардын компакттуу жайгашкандыгына байланыштуу 9 тарыхый-маданий ареалдарга белунуп карал-ган: Алтай, Тарбагатай, Или ереену, Ак Суу. Лобнор, Кызыл Суу, Кашкар, Памир, Куэн-Лун (Хотан жана Каргалык) [6]. Ошону менен катар акыркы беш жыл аралыгында Кытайда жашаган кыргыздар менен болгон маданий, адабий байланыш терещирээк уланып келе жатат.

Эц алгачкысы Кыргыз Республикасынын Президентинин 2013-жылдын 30-апрелиндеги (чын куран айында) № 95 «Манасчы Жусуп Мамайдын кыргыздардын тарыхый жана маданий мурасын сактоо ишине кошкон салы-мы женунде» жарлыгына ылайык Кыргызстан элинин тарыхый жана маданий мурастарынын бири «Мурас» фонду тарабынан Жусуп Мамайдын эмгектерин терец иликтее, талдоо жана кецири таанытуу максатында 2013-2017-жылдар аралыгында илимий - практикалык жыйындар жогорку децгээлде уюштурулуп еткерулду. 2013 - жылдын бештин айынын (декабрда) 20 - кунунде Бишкек шаарында Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинде Жусуп Мамайдын 95 жылды-гына арналган эл аралык илимий-тажрыйбалык жыйын еткерулду. 2014-жылы жалган куран (март) айынын 18-кунунде Бишкек шаардык борборлоштурулган китепкана тармагында “Заманабыздын залкар манасчысы Жусуп Мамайдын айтуучулук енеру” аттуу жыйынды чебересу Тургуналы Турсуналынын катышуу-сунда, уюштуруусунда ийгиликтуу еткен. Ушул эле жылы бугу (май) айынын 23унде Кыргыз Республикасынын улуттук китепкана-сында “Жусуп Мамай - заманыбыздын залкар манасчысы” аттуу китеп кергезмесу салтанат-туу ачылды. Бул жыйындын алкагында КЭРдин ШУАР вкметунун Кьфгызстандагы илимий мекемелерге китеп тартуулоосу жана Токтобубу Ысак кызы менен Адыл Жуматурдунун Жусуп Мамай тууралуу китебинин Бишкектеги чыгары-лышынын бет ачары еткерулду. Бул иш

чарада Кыргыз Республикасынын улуттук китепкана-сынын директору, филология илимдеринин доктору, профессор Жылдыз Бакашова, Кыргыз Республикасынын Президентинин аппаратына караштуу «Мурас» фондунун Башкарма-лыгынын терагасы, “Кыргыз Тарых Коому” ЭКБсынын президента, т.и.д., профессор Т.Чоротегин, КЭРдин ШУАР вкметуне караштуу Басма жана маалымат мекемесинин башчысынын орун басары Хуац Шиаошин (Huang Xiaoxin), Кыргыз Эл жазуучусу, “Кыргыздар” кеп томдугунун тузуучусу К. Жусупов, КЭРдин “Манас” эпосун изилдее коомунун баш катчысынын орун басары, КЭРдин Коомдук илимдер академиясынын профессору, жацы китептин авторлорунун бири Адыл Жуматурду ж.б. чыгып суйлешту. Жусуп Мамайдын чебересу, жаш манасчы Тургуналы Турсуналы менен анын жердеши, студент, жаш манасчы Асанаалы Халил уулу конокторго “Манас” дастанынан узунду аткарып беришти. 2014-жылдын бугу (май) айынын 24унде, ишемби куну Талас мамлекеттик университе-тинин (ТаласМУ) Башкы жыйын залында “Жусуп Мамай - заманыбыздын залкар манасчысы” аттуу биринчи эл аралык илимий жыйын еткерулду. Аталган эл аралык илимий практикалык жыйындын негизги баалуулугу “Жусуп Мамай: заманыбыздын залкар манас-чысы” деген илимий баяндамалардын жана сексенден ашык макалалардын топтому 16,75 б.т. келемундегу 500нуска менен жыйнак жарыяланды.

Ушуга удаа бугу (май) айынын 30унда Кыргыз Республикасынын экс-президента Алмазбек Атамбаев кол койгон Жарлыкка ылайык, улуу «Манас» эпосун жана башка эпикалык чыгармаларды сактоо ишине кошкон езгече салымы, ошондой эле Кыргызстандын элинин тарыхый жана маданий мурастарын байытууга сицирген зор эмгеги учун манасчы Жусуп Мамайга «Ак Шумкар» езгече белгисин тапшыруу менен «Кыргыз Республикасынын Баатыры» аттуу эц жогорку артыкчылык дара-жасы ыйгарылган. Ошондой эле, Кытайдын эн жогорку сыйлыктарынын бири - "Тоо Гулу" сыйлыгына эки жолу татыган. Кыргыз Эл артиста наамын алган (1995-ж). Биринчи даражадагы "Манас" ордени менен сыйланган. 2014-жылы Жусуп Мамайга экс-президент Кыргызстандагы эц жогорку сыйлык Кыргыз Эл баатыры деген наам ыйгарылды. Жусуп Мамай каза болгондон кийин 2014-жылдын кулжа (июнь) айында Бишкек шаарында манасчылардын "Манастын" узундулерун атка-руусу менен

коштолгон эскеруу жыйыны болду. 2015-жылы бугу (май) айынын 28-31-кундери Нарын шаарында Нарын мамлекеттик университетинде “Жусуп Мамай (1918-2014): Дастанда калган емур” аттуу II эл аралык илимий - тажрыйбалык жыйын, 2016-жылы бугу (май) айынын 22-24-кундери Жалал-Абад шаарында Жалал-Абад мамлекеттик улуттук университетинде “Жусуп Мамай жана кыргыз элинин манасчылык салты” аттуу III эл аралык илимий-тажрыйбалык жыйын, 2017-жылы чын курандын (апрель) 13-16- кундери Баткен мамлекеттик университетинде “Жусуп Мамай жана турк калктарынын эпостору” аттуу IV эл аралык илимий-тажрыйбалык жыйындар ал кездеги Кыргыз Республикасынын Президенти-нин аппаратына караштуу «Мурас» фондунун Башкармалыгынын экс-терагасы, “Кыргыз Тарых Коому” ЭКБсынын президента, тарых илимдеринин доктору, профессор Тынчтыкбек Чоротегин агайдын башкармалыгы менен ийгиликтуу уюштурулуп, Жусуп Мамайды дагы тереңирээк таанытууга жол салды.

Мындай жыйындардын жыйынтыгы илимий баяндамалардын, макалалардын топтому менен ар жылы ар кандай нускада (2014-жылы 16,75 б.т., 500 нуска, 2015-жылы 276. т., 300 нуска, 2016-жылы 24, 756. т., 25-нуска, 2017-жылы 29, 46. т., 150 нуска) жыйнак катарында жарыяланды. Аталган жыйнактарда жарыяланган макалалардын келемдерун бириктирсек, 4 томдун китебин тузду деп айтсак болот. Бул дагы “Мурас фондунун” аракети менен тузулду. Буга удаа Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин кыргыз филологиясы факультетинин студенттери жана мугалимдери уч сапар (2013, 2014, 2015) Кытайдагы Кызылсуу автономиялуу областына барып, жергиликтуу элдин маданияты, эл оозеки чыгармачылыгы менен бетме-бет танышып келишти. Бул сапарлар Кытай Шинжан педагогикалык университеттин ректору, профессор Вали Барат менен ал кездеги ректор Искендер Исамидиновдун ортосунда тузулган келишимдин негизинде эки мамлекеттин студенттери, профессор-окутуучулары өз ара маданий саякат, кесиптик практиканы өткөрүштү. Ошол чыгармачылык байланыштын башкы екулу катары Шинжаң педагогикалык университетинин “Манастаануу” белумунун мудару, профессор Мамбеттурду Мамбетакун агайдын жетектеесу менен иш жүзүнө ашты. Бул иш сапарлар тууралуу ал кездеги 4-курстун студента Толкун Батаканованын “Саламат-

сыңбы кыргыз жергеси!” (Улуттук университет, 2014, №2 (23), сентябрь), филология илимдеринин доктору, профессор Садык Тилебаевдин “Жунго кыргыздарынын ооматтуу окумуштуусу” (Айбат, 2015, 23-октябрь); 3-курсунун студента Анарбек кызы Салтанаттын “Мекенчил кытайлык кыргыздар” (Кут билим, 2015, 11-сентябрь; Айбат, 2015, 11-сентябрь); ездун “Жуцго кыргыздарына сапар” (Майдан Кг, 2015, №34, 4-сентябрь); “Кытайлык кыргыз-дардан уйренчу нерсе кеп экен” (Кыргыз туусу, 2015, №68, 25-август); “Эки боордош элдин данакери” (Кыргыз туусу, 2015, №75, 18-сентябрь) сыяктуу макалалар бири-биринин артынан жарыяланды. Мына ушундай маданий жана адабий байланыштар эң алгач профессор Качкынбай Артыкбаев тарабынан иш жүзүнө ашып, (ал кезде эч кимдин кызыгуусу да жок болчу) бугунку кунде «Чет елкедегу кыргыз-дардын эл оозеки чыгармачылыгы жана адабияты» аттуу лекциялык курс кыргыз филологиясы факультетинде өтулууде. Аталган лекциялык курстун кебуреек белугун Кытайдагы кыргыздардын эл оозеки чыгармачылыгы жана адабияты тузет. Кыргызстандагыдай Жуцгодогу кыргыздардын эл оозеки чыгармачылыгы лирикалык жана эпикалык жанрда калыптанып келген.

Лирикалык жанрдагы **турмуштук ырлары** (эмгек ырлары, суйуу ырлары, ырым-жырым, тилек ырлары, арман ырлары, айтыш ырлары, балдар ырлары, бата, каргыш ырлары, той (елец) ырлары), **каада-салт ырлары** (кошок ырлары, дарым ырлары) жана **эпикалык чыгармалары** аңыз, **уламыш** (таптык, тарбиялык, кулкулуу), легенда, чоң жана кенже эпостор, **накыл сездер** (табышмактар, макал-лакаптар, жаңылмачтар) деп белуп карашат. **Элдик ырлары** (жерелгелуу, теңкеруштук, жаңыл ырлар), **жомоктору** (адамдар женунде, айбандар женунде), **уламыштары** (аңыздык[^] табият, тарыхый) болуп каралат. Жусуп Мамайдын «Манас» эпосунун I тому 1984-жылы, II, III, IV томдору 1990-жылы, «Семетей» эпосунун I тому 1984-жылы, II, III томдору 1991-жылы, «Сейтек» эпосунун I, II томдору 1992-жылы, «Кененим» эпосунун I, II томдору, 1993-жылы, «Сейит» эпосун 1994-жылы, «Асылбача-Бекбача» эпосунун I, II томдору 1994-жылы, III тому 1995-жылы, «Сомбилек» эпосун 1995-жылы, «Чигитей» эпосун 1995-жылы «Шинжаң эл басмасы» тарабынан араб тагасында, кыргыз тилинде жарыяланган. «Манас» эпосу жана анын белуктерунун жарыяланыш тарыхы 1984-жылдан башталып, 1995-жылга чейинки

жылдарды камтыйт. «Манас» эпосунун 8 урпагы бириктирилген кара сез турундегу китеби 1995-жылы «Манас» эпосунун окуяла-рынан кыскача баян» деген аталыш менен жарыяланган. Аталган китепти кара сез турунде тузгендер: Турсун Жумалы «Манас», Толкун Турду «Семетей», Токтогуз Абдылда «Сейтек», Норуз Усеналы «Кененим», «Сомбилек», Мамбеттурду Мамбетакун «Сейит», Макелек вмурбай «Асылбача-Бекбача», Токтобубу Ысак «Чигитей» эпос-торунун кара свз турундвгу вариантын жазы-шып, бир китеп турунде жарыялашкан.

“Эр Тештук” (Жусуп Мамай, 1983), “Курманбек” (Жусуп Мамай, 1984), “Толтой”(Жусуп Мамай, 1985), “Мамаке-Шопок” (Жусуп Мамай, 1985), “Кыргыз эл жомоктору”(1985), Кожожаш”(вмур Молдо, 1987), “Мааникенин уламыштары” (1987), “Жаныш-Байыш” (вмур Мамбет, 1988), “Кыргыз эл дастандары” (1-2-китеп, 1988), “Акчий элдик ырлары” (1991), “Багыш” (Жусуп Мамай, 1991), “Жети каган” казак тилинде (Жусуп Мамай, 1991), “Акчий элдик ырлары” (1991), “Мактум сулуу” (Турдакун Гайыпназар, 1991), “Кыз Сайкал” (Жусуп Мамай, 1993), Макелек вмурбай “Кыргыз эл ооз адабият негиздери” (1993), “Кыз жибек” (всквн Чубак, 1992), Макелек вмурбай

“Кыргыз эл ооз адабият негиздери” (1993), “Музтоо жанырыгы” (1995), “Сез берметтери” (1996), “Шааймаран” жомок-дастаны,” “Жалайыр жалгыз” дастаны, “Кыргыз элдик ырлары” (2004), “Балдар табышмактары” (2008, 2010), “Куйдумчок” (1999, 2010), “Влендер”(2016) аттуу жыйнактар жарыяланган. **Элдик куулвру:** “Секетбай”, “Жефанжун” (Азаттык армиясы), “Журтум”, “Керме-Тоо”, “Комузум”, “Кара Коз”, “Жайлоом”, “Гулсарам”, “Сайра Комузум”, “Чолпонум”, “Дербулжун”, “Той” куулеру кецири белгилуу. “Кытайдагы кыргыздардын эл оозеки чыгармачылыгы жана адабияты” (К. Артыкбаев, Н. Турдубаева) аттуу окуу типтуу программасы (2003), Чынгышов Д.Ж. “Жусуп Мамайдун вариантындагы “Семетей” эпосунун керкем дуйнесу” (2005), Ысак Токтобубу “Жуцго кыргыздарында “Семетей” эпосунун мазмун езгечелуктеру” (2011) аттуу кандидаттык илимий эмгектер жазылды. Фольклор багытындагы изилдее-чулеру: Макелек вмурбай, Мамбеттурду Мамбетакун, Мамбеткаазы Эминаалы, Сакен вмур Адыл Жуматурду, Токтобубу Ысык кызы, Токтонур Аамат. Мына ушундай узурлуу эмгектер адабий байланыштардын негизинде жаралып, езунче изилдей турган пайдубал тузулуп калды.

Пайдаланылган булактардын тизмеси

1. Артыкбаев К. Талант сыры: Адабий изилдөөлөр, адабий портреттер. – Б. КЭнин башкы ред., 1994, 158-159-бб.
 2. Токтокан Ысмайыл кызы. Кыргызстандын кыргыз окумуштууларынын назарындагы Жуңго кыргы-здары // Кыргызстан маданияты, 2004, № 5.
 3. Кыргыздар. Санжыра, тарых, мурас, салт. Түзгөн К. Жусупов. Б., 1995.
 4. Ильяс Б. Кылым кыйырындагы кыргыздар. // Шоокум, 2007, №3 (8), 34-б.; Аймира Марат кызы. Чыгыш Түркстандагы кыргыздардын “Тил жана котормо” журналы жөнүндө. Жаш түркологдордун симпозиуму. Кыргыз-Түрк университетинин басылмалары, 148.27-32-б.; Идирисов С. Кытайдагы Кызыл-Суу кыргыздар: этникалык өзгөчөлүктөр жана социалдык абалы. Эл аралык “Ататүрк-Алатоо” университетинин басылышы, 2015, №1, 80-84-б.; Конкобаев К., Идирисов С. Кызыл-Суу кыргыздарынын тарыхый изилдениши. Эл аралык “Ататүрк-Алатоо” университетинин басылышы, 2015, №1, 85-93-б.
 5. Турдубаева А.С. Кытайдагы кыргыздардын социалдык абалы. (1950-1990-жж.). Б., 2001.
 6. Асанканов А. Жуңго Шинжан кыргыздары. Артыш: Кызылсуу кыргыз басмасы. 2013.
- Рецензенты:** **Осмонова Н.** – кандидат филологических наук, доцент КНУ им. Ж.Баласагына
Акматова В. – кандидат филологических наук, доцент КГУ им. И. Арабаева
Көлбаева М. – доктор филологических наук, НАН КР.